

درآمدی بر

فقه حکومتی و مدیریتی

با محوریت اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

حجة الاسلام دکتر سیداحمد طباطبایی یزدی

محمد حسن - حاج محمدحسین - رضا مقیسه

معاونت طرح و برنامه ریزی راهبردی سیاست

مرکز مطالعات و توسعه تفکر راهبردی

دانشگاه جامع امام حسین (ع)

مؤسسه چاپ و انتشارات

بهار - ۱۳۹۵

<http://portal.libu.ac.ir/?q=fa/publications>

- عنوان: درآمدی بر فقه حکومتی و مدیریتی با محوریت اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
- تألیف: سید احمد طباطبایی یزدی، محمدحسن حاجی محمره، رضا مقیسه
- نوبت چاپ: اول (اردیبهشت ۹۵)
- شمارگان: ۵۰ نسخه
- قیمت: ۲۰۰۰ ریال
- مؤسسه چاپ و انتشارات: تهران، بزرگراه شهید بابایی، دانشگاه جامع امام حسین(ع)، معاونت پژوهش
- تلفن: ۷۷۱۰۵۷۵۹-۶۰، ۷۷۱۰۵۱۰۳ همراه: ۰۹۱۲۴۸۷۰۰۱۷ دورنگار: ۷۷۱۰۵۷۵۲
- فروشگاه و نمایشگاه: تهران، میدان فردوسی، ضلع شمال شرقی، پشت ایستگاه مترو.
- تلفن: ۸۸۸۳۹۲۹۷ همراه: ۰۹۱۰۱۵۲۶۲۳۴
- کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، بایگاری، ترجمه و اقتباس برای دانشگاه جامع امام حسین(ع) محفوظ است.

سرشناسه	طباطبایی یزدی، سید احمد، ۱۳۴۵-
عنوان و پدیدآور	درآمدی بر فقه حکومتی و مدیریتی با محوریت اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
مشخصات نشر	تألیف: سید احمد طباطبایی یزدی، محمدحسن محمره، رضا مقیسه تهران: دانشگاه جامع امام حسین(ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۱۸۰ ص: مصور.
فروست	دانشگاه جامع امام حسین(ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات: ۴۸۰ علوم اسلامی، ۲۵.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۴۵۲-۴۹۹-۸
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه به صورت زیرنویس
موضوع	خامنه‌ای، سید علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۱۸، دیدگاه درباره علم سیاسی (فقه)
موضوع	علوم سیاسی
شناسه افزوده	حاجی محمره، محمدحسن، ۱۳۵۱-
شناسه افزوده	مقیسه، رضا، ۱۳۵۰-
شناسه افزوده	دانشگاه جامع امام حسین(ع) - مؤسسه چاپ و انتشارات.
رده‌بندی کنگره	BP ۱۹۸/۶/ع ۸ ط ۲ ۱۳۹۵
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۳۷۹
شماره کتابشناسی ملی	۴۲۱۴۷۴۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

خداوند مقام اهل ایمان و دانشمندان عالم را (در دو جهان) رفیع می گرداند.

(مجادله/۱۱)

ارزش و جایگاه علم و دانش اندوزی در اسلام تا آن پایه است که خداوند کریم در قرآن مجید، ابلاغ رسالت رسول خود را برای هدایت بشریت، با اِقرأ آغاز نمود. هدایت بشر، تکامل، سعادت و تقرّب به ذات اقدس الهی در گرو کسب معرفت و تحسین علم و دانش است؛ علمی که به تعبیر استاد شهید مطهری، زیبایی عقل است و انس خدای مجوی، معبود خود را در آن می یابد.

یکی از مسئولیت های مهم هر دانشگاه در کنار تعلیم و تربیت، نشر کتب و آثار علمی است. معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه جامع امام حسین^(ع) نیز به منظور مشارکت فعال در بالندگی و رشد فرهنگی و علمی جامعه، دستیابی به مرجعیت علمی در حوزه های مأموریتی و ایفای رسالت خطیر خود در تولید دانش و انتشار یافته های علمی، افتخار و تلاش دارد تا زمینه و بستر لازم را جهت تشویق پژوهش گران و استادان محترم در عرصه تولید علم، فراهم و تسهیل نماید.

امید است در سایه الطاف بی کران الهی و با اشتیاق و فعالیت های انتشاراتی مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه جامع امام حسین^(ع) این رسالت خطیر تحقق یابد. در پایان به روح تابناک امام راحل^(ره) و شهدای گران قدر انقلاب اسلامی و دفاع مقدس درود می فرستیم و با آرزوی توفیقات هر چه بیش تر مقام معظم رهبری و خدمت گزاران اسلام و کشور، از استادان، فرهیختگان و اهل نقد و نظر تقاضا داریم با ارائه نظرها و پیشنهادهای خود ما را یاری فرمایند.

و من الله التوفيق و عليه التكلان

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه جامع امام حسین^(ع)

۱..... مقدمه

۷ فصل اول : کلیات و مفاهیم

۹..... ۱.۱. فقه

۹..... الف. فقه در لغت

۹..... ب. فقه در اصطلاح

۱۰..... ج. حقوق

۱۱..... ۱.۱.۱. دولت

۱۱..... الف. حکومت در لغت

۱۱..... ب. حکومت در اصطلاح

۱۲..... ج. حکومت اسلام

۱۳..... ۳.۱. ولایت فقیه

۱۳..... الف. ولایت فقیه در لغت

۱۳..... ب. ولایت فقیه در اصطلاح

۱۶..... ۴.۱. حکم حکومتی

۱۶..... الف. حکم در لغت

۱۶..... ب. حکم در اصطلاح

۱۸..... ج. حکم حکومتی

۲۱..... ۵.۱. مدیریت

۲۳..... الف. سازمان

۲۵..... ب. ساختار موضوعی مدیریت

۲۹ فصل دوم : برخی از مبادی فقه حکومتی و مدیریتی

۳۱..... ۱.۲. مباحث مقدماتی فقه حکومتی

۳۱..... ۱.۱.۲. خاستگاه فقه حکومتی

۳۵..... ۲.۱.۲. ضرورت فقه حکومتی

۳۷..... ۳.۱.۲. معنای فقه حکومتی

۴۴..... ۴.۱.۲. ماهیت فقه حکومتی

۴۶..... ۵.۱.۲. موضوع فقه حکومتی

۴۸..... ۶.۱.۲. هدف فقه حکومتی

۵۰..... ۲.۲. فقه حکومتی و علم مدیریت

۵۲..... ۱.۲.۲. رابطه منطقی فقه و مدیریت

۵۴	۲.۲.۲. تأثیر متقابل فقه بر مدیریت و بالعکس
۵۴	الف. تأثیر مدیریت بر فقه
۵۵	ب. تأثیر فقه بر مدیریت
۵۵	۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با اصطلاحات مشابه
۵۵	۱.۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با فقه حکومت (فقه اداره)
۶۱	۲.۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با فقه سیاسی
۶۲	۳.۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با فقه فردی
۶۴	۴.۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با فقه پویا
۶۸	۵.۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با حکم حکومتی
۷۰	۶.۳.۲. تفاوت فقه حکومتی با حقوق

فصل سوم: ویژگی‌های فقه حکومتی و مدیریتی ۷۳

۷۵	۱.۳. ویژگی‌های نظر
۷۵	۱.۱.۳. بیان اجمالی برخی از ویژگی‌های نظری
۷۷	۲.۱.۳. مبانی فقه حکومتی
۷۷	الف. آمیختگی دین و سیاست
۷۹	ب. نقش حکومت در سعادت انسان
۸۱	ج. نقش حکم حکومتی در فقه حکومتی
۸۲	د. اهمیت بعد اجرایی دین
۸۳	۲.۳. ویژگی‌های کارکردی
۸۴	۱.۲.۳. کارآمدی احکام استنباط شده
۸۵	۲.۲.۳. تقدم حفظ حکومت صالح اسلامی بر سایر احکام فقهی
۸۶	۳.۲.۳. تقدم و محوریت ملت نسبت به دولت
۸۶	۴.۲.۳. بیان اجمالی دیگر ویژگی‌ها

فصل چهارم: الزامات فقه حکومتی و مدیریتی ۸۹

۹۱	۱.۴. الزامات کلان فقه حکومتی و مدیریتی
۹۲	۱.۱.۴. توجه به جایگاه ولایت فقیه در فقه حکومتی و مدیریتی
۹۴	۲.۱.۴. توجه به جایگاه سه عنصر مهم مصلحت، زمان و مکان در اجتهاد
۹۸	۳.۱.۴. توسعه در احکام و منابع فقهی
۹۸	الف. توسعه در احکام فقهی
۹۹	ب. توسعه در منابع فقهی
۱۰۱	۴.۱.۴. توسعه در روش اجتهاد
۱۰۳	۵.۱.۴. تدوین اصول فقه متناسب با فقه حکومتی
۱۰۷	۶.۱.۴. توسعه اختیارات حکومتی ولایت فقیه
۱۰۸	۷.۱.۴. استنباط نظام احکام از فقه

۱۱۰	۸.۱.۴ لزوم تغییر در دامنه فقه فردی برای دستیابی به فقه مطلوب
۱۱۳	۹.۱.۴ توجه به جایگاه تشکیلات و کار جمعی
۱۱۵	۱۰.۱.۴ بیان اجمالی برخی الزامات دیگر
۱۱۷	۲.۴ الزامات مدیریتی در چارچوب فقه حکومتی
۱۱۹	۱.۲.۴ برنامه‌ریزی
۱۲۲	۲.۲.۴ جهت‌گیری و راهبرد
۱۲۷	۳.۲.۴ سازماندهی
۱۳۱	۴.۲.۴ هماهنگی
۱۳۲	۵.۲.۴ رهبری و انگیزش
۱۳۲	۶.۲.۴ مدیریت
۱۳۶	۷.۲.۴ به‌انگیزش
۱۳۸	۸.۲.۴ کنترل و نظارت
۱۴۲	۹.۲.۴ مدیریت سرمایه انسانی
۱۴۶	۱۰.۲.۴ منابع و امکانات مادی
۱۴۹	۱۱.۲.۴ مدیریت روابط و زمان
۱۵۳	۱۲.۲.۴ فرهنگ سازمانی
۱۵۸	۱۳.۲.۴ ساختار
۱۶۱	۱۴.۲.۴ نظامات و مقررات
۱۶۳	۱۵.۲.۴ مهارت‌ها و فنون
۱۶۳	الف. ابزار تحقق ارزش‌های انقلاب اسلامی
۱۶۴	ب. نو اندیشی علمی و مبارزه با تحجر و جزمی‌گری
۱۶۴	ج. سرمایه‌گذاری در با اولویت‌ترین کارها

۱۶۷ نتایج و پیشنهادها

۱۶۹	الف. نتایج
۱۷۳	ب. پیشنهادها
۱۷۵	ج. منابع و مآخذ
۱۷۵	الف) کتب
۱۸۰	ب) مقالات
۱۸۱	ج) پایان‌نامه
۱۸۲	د) وب‌گاه‌ها
۱۸۲	ه) نرم‌افزارها

فهرست شکل‌ها

عنوان

صفحه

شکل ۱ - مدیریت.....	۲۱
شکل ۲- نقش جمع‌گرایی در تعالی انسان.....	۳۲
شکل ۳ - هدف فقه حکومتی.....	۵۰
شکل ۴- رابطه منطقی فقه‌الاداره و مدیریت.....	۵۳
شکل ۵- رابطه منطقی فقه حکومتی و مدیریت اسلامی و علوی.....	۵۳
شکل ۶- کار - معنی.....	۵۹
شکل ۷- تفاوت‌های فقه‌های فقه حکومتی.....	۶۳
شکل ۸- رابطه منطقی فقه حکومتی با دیگر انواع فقه.....	۶۶
شکل ۹- حقوق.....	۷۱
شکل ۱۰- کارآمدی.....	۸۴
شکل ۱۱- نظام‌سازی.....	۱۰۹
شکل ۱۲- فرآیند گذار از فقه فردی به فقه حکومتی.....	۱۱۲
شکل ۱۳- کار جمعی در اسلام.....	۱۱۴

□ مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و شکل‌گیری نظامی مبتنی بر فقه و معارف اسلامی، ربه تریج با بالا رفتن سطح انتظارات از فقه در مدیریت کلان حکومت اسلامی، ادبیات فقه حکومتی شروع به شکل‌گیری کرد. امام خمینی (قدس سره) به عنوان اولین فاتح افق‌های فقه حکومتی و امام خامنه‌ای (مدظله) به عنوان تبیین‌کننده فقه حکومتی و تأکید شده بر لزوم مبنای قرار گرفتن اصول آن در استنباطات فقهی برای مدیریت جامعه، به عنوان پی‌نگاشان فقه حکومتی به شمار می‌آیند و کماکان این رویکرد و دانش از اولویت‌های مهم به امام می‌رود. فقه حکومتی از دانش‌های فرا فقهی به شمار رفته و تمام حوزه فقه را زیر در بر می‌گیرد. این نوع از فقه اجمالاً به معنای لحاظ تأثیر حکومت اسلامی در فرآیند استنباط دانش فقه در تمامی حوزه‌های مختلف زندگی انسان در قالب نظام و جامعه اسلامی می‌باشد. امام خمینی (قدس سره) نسبت به لزوم مبنای قرار گرفتن فقه در مسائل مختلف نظام حکومت می‌فرمایند:

«امروز با کمال خوشحالی به مناسبت انقلاب اسلامی حروف‌های فقها و صاحب‌نظران به رادیو و تلویزیون و روزنامه‌ها کشیده شده است، چرا که نیاز عملی به این بحث‌ها و مسائل است؛ مثلاً در مسئله مالکیت و محدوده آن، در مسئله زمین و تقسیم‌بندی آن، در انفال و ثروت‌های عمومی، در مسائل پیچیده پول و ارز و بانکداری، در مالیات، در تجارت داخلی و خارجی در مزارعه و مضاربه و اجاره و رهن، در حدود و دیات، در قوانین مدنی، در مسائل فرهنگی و برخورد با هنر به

معنای اعم؛ چون عکاسی، نقاشی، مجسمه‌سازی، موسیقی، تئاتر، سینما، خوشنویسی و غیره. در حفظ محیط زیست و سالم‌سازی طبیعت و جلوگیری از قطع درخت‌ها حتی در منازل و املاک اشخاص، در مسائل اطعمه و اشربه، در جلوگیری از موالید در صورت ضرورت و یا تعیین فواصل در موالید، در حل معضلات طبی همچون پیوند اعضای بدن انسان و غیر به انسان‌های دیگر، در مسئله معادن زیرزمینی و رو زمینی و ماس، تغییر موضوعات حرام و حلال و توسیع و تضیق بعضی از احکام در ازمنه و اکنه مختلف، در مسائل حقوقی و حقوق بین‌المللی و تطبیق آن با احکام اسلام، نقش سازندگی در جامعه اسلامی و نقش تخریبی آن در جوامع فاسد و غیراسلامی، حدود آزادی فردی و اجتماعی، برخورد با کفر و شرک و التقاط و بلوک تابع کفر و شرک، -گونه‌نگی انجام فرایض در سیر هوایی و فضایی و حرکت بر خلاف جهت حرکت زمین با -اف، آن با سرعتی بیش از سرعت آن و یا در صعود مستقیم و خشی کردن جاذبه زمین -م -تر از همه این‌ها، ترسیم و تعیین حاکمیت ولایت فقیه در حکومت و جامعه که هم -ینها گوشه‌ای از هزاران مسئله مورد ابتلای مردم و حکومت است که فقهای -رگت در مورد آنها بحث کرده‌اند و نظرانشان با یکدیگر مختلف است و اگر بعضی از مسائل در زمان‌های گذشته مطرح نبوده است و یا موضوع نداشته است، فقها امروز باید برای آن فکری بنمایند.

(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱: ۱۷۷)

اهمیت دستیابی به دانش و نرم‌افزار فقه حکومتی در حدیثی از پیامبر گرامی

اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) چنین نمایان است:

قال رسول الله صلى الله عليه وآله: قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى «لَأُعَذِّبَنَّ كُلَّ رَعِيَةٍ فِي الْإِسْلَامِ أَطَاعَتْ إِمَامًا جَائِرًا لَيْسَ مِنَ اللَّهِ وَ إِنْ كَانَتْ الرِّعِيَةُ فِي أَغْثَالِهَا بِرَّةً نَقِيَّةً وَ لَأَغْفُوَنَّ عَنْ كُلِّ رَعِيَةٍ فِي الْإِسْلَامِ أَطَاعَتْ إِمَامًا هَادِيًا مِنَ اللَّهِ وَ إِنْ كَانَتْ الرِّعِيَةُ فِي أَغْثَالِهَا ظَالِمَةً مُسِيئَةً»

(مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۵: ۱۱۰)

پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: خداوند متعال می‌فرماید: «هرگاه گروهی از مردم در اسلام، امامی را که ستمگر بوده و از جانب خداوند متعال منصوب نگشته باشد را اطاعت کنند؛ آنها را به شدت عذاب خواهم کرد. هرچند آن گروه در اعمال (فردی) خویش نیکو و با تقوا باشند و هرگاه گروهی از مردم در اسلام، امامی هدایت‌گر که از جانب خداوند متعال منصوب شده باشد را پیروی کنند آنها را خواهم بخشد. هرچند که آن گروه از مردم در اعمال (فردی) خویش ستمگر و گناهکار باشند.

رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله) در این باره می‌فرماید: «جان‌مطلب (پیرامون این بحث)، این است که اگر چنانچه در یک نظامی، در یک مجموعه‌ای، در یک کشوری، در یک جامعه‌ای، حاکمیت و نظام، نظام الهی است، نظام عادلانه است، آن کسانی که اطاعت از این نظام می‌کنند، مورد عفو الهی هستند؛ ولو خطاهایی هم داشته باشند. شما می‌توانید این را در مقیاس یک کشور، در مقیاس یک امت، در مقیاس یک جامعه مناسب کنید؛ در مقیاس یک سازمان، مثل سازمان ارتش هم می‌توانید این را ملاحظه و محاسبه کنید.» (امام خامنه‌ای (مدظله)، بیانات در جمع فرماندهان نیروی زمینی ارتش، ۱۳۹۱/۰۲/۰۳) این موضوع لزوم پرداختن به کار گروهی و سازمانی در نظام اسلامی را کاملاً مشخص می‌کند. چرا که با داشتن یک تشکیلات است که کار گروهی و جمعی معنا پیدا می‌کند و وقتاً همین مسئله، اهمیت ایجاد این نرم افزار که وسیله‌ای در دستان یک مدیر یا رهبر و کارگزاران ایشان در سازمان یا جامعه در جهت نیل به اهداف مجموعه هست را بیشتر نمایان می‌کند.

پیشینه بحث فقه حکومتی به بیش از سه دهه نمی‌رسد. در این مدت محققان مختلف به بررسی حوزه‌های مختلف این دانش، مانند مبانی، اهداف، منابع، ویژگی‌ها و ... پرداخته‌اند؛ اما هنوز بسیاری از مباحث مربوط به آن دست‌نخورده

باقی مانده و مهم تر از همه، هنوز به آن به عنوان رویکرد غالب در استنباط فقهی نگاه نمی شود و به تبع در صحنه کاربرد نیز جای آن در نظام اسلامی خالی است. آیا تمام آن چه که در مدیریت سازمان های جامعه ما چه کلان آن یعنی نظام و حکومت و چه خرد مانند تمامی ادارات و نهادهای زیر مجموعه از رویکردها، رفتارها و تصمیمات مدیران گرفته تا کارگزاران پایین دست که در حال اجرا است منطبق با نظام ارزش ها، آرمان ها، روش ها، ساختارها، مهارت ها و سبک های اسلامی است؟ و یا اینکه با انتقاد به قید «عدم مغایرت»، بار مسئولیت انطباق صد در صدی تشکیلات خود با نظامات اسلام را از دوش خود ساقط کرده ایم؟ آیا توانسته ایم برای عموم مردم به عنوان «تارک»^۱ نظام اسلامی، کارکرد و جایگاه اصلی شان را تعریف و باز تولید کنیم؟ و اگر این گداز است، چرا امر به معروف و نهی از منکر به عنوان دریای واجبات اسلامی^۲ بعد از تقریباً ۴۰ سال از گذشت انقلاب در میان مردم و سازمان ها جایی ندارد؟ چرا هر کس در هر سازمانی بدون در نظر گرفتن اتصال و ارتباطی که باید میان سازمان های یک تشکیلات وجود داشته باشد؛ جزیره ای کار می کند؟ مگر هدف انقلاب یک چیز نیست؟ مگر تمامی معجزاتی که جزء نباید در قالب وظیفه خود در جهت همان هدف کار کنند؟ چرا بعد از گذشت چهار دهه از انقلاب، حوزه های علمی و دیگر نهادهای مسئول هنوز نتوانسته اند به آن «زهای گوناگون حکومت در ایجاد تمدن اسلامی، نظامات حکومتی تعریف کنند و نظامات اقتصادی، آموزشی، تربیتی و ... ریشه در غرب دارد؟

این کتاب، به روش مطالعه کتابخانه ای و باهدف ترکیب روش نظری و کاربردی در نگاه به فقه حکومتی در مدیریت نظام جامعه و نظام اسلامی در قالب

۱. اشاره به حدیث: «وَمَا أَعْمَلُ إِلَّا كَلِّهَا وَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عِنْدَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كُنْتُ فِي عَجْرٍ بَلِيٍّ» نهج البلاغه، ص ۵۴۲.

نهاده‌ها و سازمان‌ها و استخراج قالبی در جهت مدیریت کلان از دل فقه حکومتی به نگارش درآمده است؛ هرچند که با استفاده از منابع مختلف سعی در پرداختن به مهمات این دانش شد، اما به نظر می‌رسد برای رسیدن به مدلی برآمده از فقه حکومتی، مسیر ناهموارتر و طولانی‌تر از آنچه به نظر می‌رسد باشد. چرا که از جهتی پیشینه محدود این دانش و به تبع کاستی منابع اصلی آن و از طرف دیگر، نظری بودن بسیاری ازباحثی که در این زمینه طرح شده، کار را مشکل می‌نماید. با این وجود سعی شد این کتاب، قدمی اولیه و کوچک در دستیابی به این هدف بزرگ باشد.

در پایان شاید است که از راهنمایی‌های ارزنده جناب آقای دکتر محمد تولایی و دکتر حسین میسائی در تهیه این اثر و همچنین از معاونت پژوهشی دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام در امر داوری و چاپ آن، صمیمانه تشکر نمایم.

و ما توفیقاً لا اله الا الله

۱۳ رجب ۱۴۳۷ ولادت با سعادت امیر المؤمنین حضرت علی (ع)

مصادف با دوم اردیبهشت ۱۳۹۵ سالروز تأسیس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

مرکز مطالعات و توسعه تفکر راهبردی

دکتر سید احمد طباطبائی

